

Retoryka wizerunku publicznego

Rhetoric of the public image

9 (2) 2022 ISSUE EDITORS: ANNA BENDRAT, ELŻBIETA PAWLAK-HEJNO

VARIA

AGNIESZKA BUDZYŃSKA-DACA

UNIwersytet Warszawski

<https://orcid.org/0000-0003-1002-7197>

a.budzynska@uw.edu.pl

Potencjał retoryczny gatunku

The rhetorical potential of a genre

Abstract

Artykuł dotyczy refleksji nad naturą gatunku. Osadzony jest w ramach współczesnej genologii retorycznej jako podejścia badawczego usytuowanego obok genologii lingwistycznej, literaturoznawczej i medialnej, które operuje siatką własnych kategorii badawczych. Odnosi się do krytyki retorycznej jako metody badania artefaktów w przestrzeni komunikacyjnej. Kluczową kategorią, będącą przedmiotem rozważań jest potencjał retoryczny gatunku jako narzędzia komunikowania i możliwość jego odkrywania w krytycznej refleksji. Przedstawiono zarys krytyki retorycznej opartej na czterech wymiarach gatunku: komunikacyjno-teleologicznym, czasowo-przestrzennym, kompozycyjno-stylistycznym i dyskursywno-podmiotowym. Badanie polega na rozważeniu pytań właściwych dla każdego wymiaru dotyczących specyfiki wybranego gatunku. Artykuł przedstawia możliwości formułowania pytań wokół istotnych dla każdego obszaru kategorii.

The article is a reflection on the nature of a genre. It is set within the framework of contemporary rhetorical genre studies as a research approach situated alongside linguistic, literary, and media genre studies, which operates with a framework of its own research categories. It refers to rhetorical criticism as a method of studying artifacts in communicative space. The key category under consideration is the rhetorical potential of a genre as a communicative tool and the possibility of its discovery in critical reflection. An outline of rhetorical criticism based on four dimensions of a genre is presented: communicative-teleological, temporal-spatial, compositional-stylistic, and discursive-subjective. The study involves considering questions specific to each dimension about the particularities of the chosen genre. The article presents possibilities for formulating questions around categories relevant to each area.

Key words

potencjał gatunku, genologia retoryczna, krytyka retoryczna, gatunek, retoryka
genre potential, rhetorical genre studies, rhetorical criticism, genre, rhetoric

License

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 international (CC BY 4.0).

The content of the license is available at <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

Received: 10 May 2022 | Accepted: 11 June 2022

DOI: <https://doi.org/10.29107/rr2022.2.6>

AGNIESZKA BUDZYŃSKA-DACA

UNIwersytet Warszawski

<https://orcid.org/0000-0003-1002-7197>

a.budzynska@uw.edu.pl

Potencjał retoryczny gatunku

1. Gatunek – retoryka – potencjał

Genologia retoryczna – obszar badań o wielowiekowej tradycji – dopiero w ostatnich dziesięcioleciach rozwija się w sposób zorganizowany i samoświadomy przedmiotu i metodologii badań. Pierwsze gatunkowe rozróżnienia znane już z przekazów sofistów i Platona (Kennedy 1999, Pepe 2013, Krzywy 2014, Budzyńska-Daca 2020, Barłowska 2020) w sposób systematyczny przedstawił w zakresie retoryki Arystoteles. I jakkolwiek z punktu widzenia dzisiejszych retorycznych studiów nad gatunkiem rozróżnienie to okazuje się nazbyt ograniczające dla badaczy komunikacji (Garver 2009, Budzyńska-Daca 2020), to jednak nadal stanowi punkt odniesienia i ramę interpretacyjną dla klasycznie zorientowanych studiów nad retoryką publiczną (Barłowska 2020). Refleksje noworetoryczne nad gatunkiem wyrastają z potrzeb epistemologicznych. Istotne staje się pytanie o to, jak możliwe jest poznanie przez gatunek, jak konstrukcje gatunkowe jako działania społeczne kształtują naszą komunikację, co wnoszą w procesy komunikowania, w nasze, użytkowników gatunków, rozumienie świata. Systematyzacje gatunków typowe dla klasycznego podejścia, poprzedzają pytania o ich sens. Tradycyjny, triadyczny porządek genologicznego uniwersum został zastąpiony ideą konstelacji elementów sytuacyjnych, stylistycznych, kompozycyjnych, które są w nieustannym procesie stawania się i przekształceń (Campbell, Jamieson 1978). To połączenie ma charakter retorycznej odpowiedzi na postrzegane przez mówcę żądania sytuacyjne (Bitzer 1968, Miller 1984). Gatunki opisywano więc w świecie poruszonym, nieustannie dialogizującym, gdzie jedna sytuacja retoryczna generuje następną, a poszczególne obszary komunikacji można postrzegać jako ekosystemy współzależnych od siebie procesów, procedur i produktów (rozróżnienie pochodzi od Wenzla 1992). Oczywiście, nadal poddaje się je próbie klasyfikacji – wszak gatunek w najogólniejszym znaczeniu odzwierciedla ludzką skłonność do sortowania artefaktów językowych i artystycznych w kategorie lub klasyfikacje (Jolliffe 2011) – nie jest to jednak najbardziej płodny poznawczo kierunek w badaniach genologicznych.

Tak z lotu ptaka można by ująć dwie płaszczyzny „starej” i „nowej” retorycznej genologii. „Stara” próbuje uporządkować świat gatunków nawet kosztem pewnych uproszczeń czynionych w tej systematyzacji, „nowa” łączy wymiar społeczny z wymiarem werbalnym, szerzej – multimodalnym, anektuje wciąż nowe zjawiska jako gatunkowe i podejmuje próby zrozumienia ich wpływu na warunki komunikowania, rezygnując zarazem z pełnego hierarchicznego uporządkowania uniwersum genologicznego.

Współczesne studia nad gatunkiem rozwijane przez sąsiednie dyscypliny: literaturoznawstwo, lingwistykę, medioznawstwo (Artemeva, Freedman 2015; Bawarshi, Reif 2010; Bolecki, Opacki 2000; Witosz 2005, Ostaszewska, Cudak 2007; Ostaszewska 2000, 2004, 2007; Ostaszewska, Przyklenk 2011, 2015; Ostaszewska, Cudak 2008; Wolny-Zmorzyński, Kaliszewski, Furman 2006, Wolny-Zmorzyński, Morawiecki, Urbaniak 2017, Fras 2005, 2012, 2013), a w ich ramach osobne szkoły metodologiczne i tradycje kręgów językowych także wywarły wpływ na kształt noworetorycznych teorii genologicznych. Dość wspomnieć koncepcję Bachtina (1986), która nie tylko dała impuls rozwojowy współczesnej genologii językoznawczej, ale wywarła także wpływ na szerokie rozumienie gatunkowości w myśleniu retorycznym. Badacze retoryki dystansują się do genologii lingwistycznej, medialnej czy literaturoznawczej (Artemeva 2004, Frow 2006), zaznaczając nie tyle odrębność przedmiotu, co odrębność perspektywy patrzenia na przedmioty gatunkowe. Perspektywa ta nie skupia się na tekście jako przedmiocie badania i reprezentacji gatunku, ale na działaniu, w którym tekst – szerzej werbalność, a jeszcze szerzej, wszelka znacząca modalność – jest jednym z komponentów tego działania.

Gatunki jawią się we współczesnych badaniach jako multimodalne (zapewniając ramy analityczne i wyjaśniające dla trybów semiotycznych i mediów, a tym samym dla technologii komunikacyjnych), multidyscyplinarne (interesujące w różnych tradycjach retoryki, a także w wielu innych dyscyplinach), multiwymiarowe (dając wiele perspektyw na interakcję komunikacyjną) i multimetodologiczne (podatne na wiele podejść empirycznych i interpretacyjnych) (Miller, Devitt, Gallagher 2018).

Przyjmując szeroką perspektywę genologii retorycznej, chciałabym skoncentrować się na badaniu gatunków w ramach podejścia krytyczno-retorycznego. Zajmując się gatunkami z tej perspektywy, zamierzam przede wszystkim przedstawić przydatność krytyki retorycznej do badania sposobów, jakości, możliwości komunikacji rozumianej jako komunikacja przez gatunki. Tu skoncentruję się na problemie potencjału retorycznego gatunku i jego odkrywaniu w procesie dociekań krytycznych.

1.1. Z powrotem do Arystotelesa – retoryka jako sztuka i potencjał

Rozważając problem „potencjału retorycznego”, zacznę od nakreślenia sytuacji semantycznej obydwu części pojęcia, a więc od przypomnienia arystotelesowskiej wielowarstwowej conceptualizacji retoryki. Wyraźnie spotykają się tu dwa podejścia. Po pierwsze, retoryka jest określona mianem odpowiednika dialektyki (Retoryka 1354a) – obie wypełniają warunki użytecznych sztuk, które nie wiążą się na stałe z jednym dyskursem, ale są w stanie operować dowolną treścią, w dowolnej kwestii spornej bez względu na pozycję w sporze. To sytuuje retorykę jako sztukę nomadyczną, o uniwersalnych możliwościach tworzenia dyskursów zróżnicowanych tematycznie. Po drugie, retoryka zdefiniowana została jako zdolność (*dynamis*, tj. władza, moc, potencjał) w każdym przypadku do rozpoznawania dostępnych środków perswazji (Retoryka 1355b). Ta podwójna definicja, w której retoryka jest (*technē*) i (*dynamis*), łączyła platońskie poczucie idealnej retoryki jako środka poznania typów dusz i dostosowywania kompozycji retorycznych do doskonalenia tychże dusz, z sofistycznym poczuciem wiary w moc słowa (Antczak, Eberly, Winterowd 2006, 153).

Należy podkreślić, że termin *dynamis* ma u Arystotelesa dwa znaczenia: „zdolność do wywołania skutku w innej rzeczy (*potentia*) oraz możliwość przejścia rzeczy z jednego stanu w drugi (*possibilitas*)” (Narecki 1994, 40). Arystoteles wyróżnia dwa elementarne składniki bytu: akt i możliwość. „Stan możliwościowy (potencja) jest tym elementem, który się realizuje, zaś element mu przeciwny – stan aktualny, jest tym, co zostało już urzeczywistnione i co jednocześnie urzeczywistnia potencjalny pierwiastek danego bytu” (Narecki 1994, 40). Stan potencjalny w retoryce to możliwość zaistnienia zmiany perswazyjnej, wywołania skutku w myśleniu czy działaniu potencjalnego (także) odbiorcy. Potencjalność jest skumulowaną energią, która, gdy zostaje uwolniona (aktualizuje się), wywołuje rzeczywiste reakcje u odbiorców. Na energetyczność retoryki zwracał uwagę George Kennedy, pisząc:

Retoryka w najbardziej ogólnym sensie może być utożsamiana z energią nieodłącznie związaną z komunikacją: energią emocjonalną, która skłania mówcę do mówienia, energią fizyczną rozwinętą w wypowiedzi, poziomem energii zakodowanym w wiadomości i energią odczuwaną przez odbiorcę w dekodowaniu wiadomości (Kennedy 1992, 2).

Aspekt potencjalności retoryki jako sztuki osiągania celów (*telos*) ale także sztuki ocenianej przez audytorium (*krisis*) przenika retorykę jako sztukę na wskroś. Na wszystkich poziomach architektury retorycznego warsztatu twórczego, który jest składem narzędzi gotowych do użycia w każdym dyskursie, tę potencjalność można wydobyć i opisać. Gatunki stanowią w tej architektonice narzędzia o znacznym stopniu skomplikowania, ale jednocześnie o dużej rozpoznawalności,

gdy idzie o horyzont oczekiwań społecznych w szerokim rozumieniu, czyli uporządkowany zbiór wiedzy i wartości, które tworzą podstawę rozumienia każdego odbioru tekstu (por. Jaus 1972).

1.2. Potencjalność gatunku

Myślenie o gatunkach w humanistyce uwzględnia ich ustawiczną reprodukcję wobec zmieniających się dyskursów, zapotrzebowań społecznych, trendów kulturowych. Rozwój dyskursów odbywa się poprzez gatunki (Grzmil-Tylutki 2007) i jednocześnie napędza przekształcenia między gatunkami. Pewne gatunki uprzywilejowuje z uwagi na istotne społecznie funkcje, inne pozostają w uśpieniu. Retoryczne spojrzenie na gatunek to jednocześnie spojrzenie z intencją odkrycia jego zdolności do wywoływania zmiany i wywierania wpływu. Potencjalność gatunku wchodzi w etap aktualizacji, gdy zostanie wybrany przez uczestnika komunikacji, gdy przekaz komunikacyjny zostanie niejako przez niego „przepuszczony”. Badanie potencjału retorycznego gatunku to badanie wiedzy o możliwości narzędzia do kształtowania przekazów powstających w odruchu wzajemnych interakcji.

Gatunek w istocie kumuluje energię, która jest wyzwalamana przez sprawę aktualnej wagi, będącą zarzewiem sytuacji retorycznej. Energia uwalniana jest poprzez gatunek w złożonym symbolicznym akcie komunikacyjnym. Dobrze oddaje tę sytuację metafora łuku, która obrazuje zależności w fizyce między dwoma typami energii. Energia potencjalna łuku jest zamieniana w energię kinetyczną strzały. Metafora obrazująca zależności w fizyce między dwoma typami energii pozwala zobrazować energetyczne właściwości narzędzi retorycznych, w tym gatunków.

W przypadku myślenia o gatunkach jako bytach utrwalonych w społecznych wyobrażeniach, energia potencjalna łuku obrazuje społeczną wiedzę o działaniu gatunku i społeczną zgodę na jego użycie. Mówiąc o społecznej zgodzie na jego użycie, mam na myśli oczekiwanie, że w danej sytuacji pojawi się taki a nie inny gatunek (tak zaktualizowany przekaz). Mechanizm łuku składa się z elementów prostszych, które tworzą jego konstrukcję. Każdy z tych elementów jest znaczący i konieczny dla wywołania zmiany w postaci uruchomienia energii kinetycznej. Ale z punktu widzenia potencjału łuku jako narzędzia istotna jest też wiedza, jak należy się nim posłużyć, aby skumulowana w nim energia mogła się wyzwolić.

2. Odkrywanie potencjału retorycznego gatunku

Krytyka retoryczna właściwa jest określonej typowi odbioru komunikacji i jako dziedzina akademicka wykształciła kilka specjalizacji w zależności od

metody i przedmiotu, na którym badanie się koncentruje (metaforyczna, narracyjna, feministyczna, arystotelesowska i inne; Foss 2009, Bendrat 2016). Krytyka gatunkowa, której poświęcam te rozważania, koncentruje się na analizie artefaktów oglądanych przez pryzmat ich gatunkowości (Frye 1957). Rolą krytyka, a wręcz jego odpowiedzialnością, jak pisał Edwin Black, jest nie tylko ocena środków retoryki, ale także jej celów (Black 1980), a więc badanie fortunności komunikacji.

Koncentrując się na potencjale retorycznym, mówimy o tym, czym „dysponuje gatunek” jako taki, aby umożliwić efektywność w komunikacji. Badając konkretne akty i artefakty komunikacyjne, możemy osądzić, na ile wypełniły cele gatunku, na ile realizacja komunikacji w gatunku była koherentna z potencjałem gatunku. Wchodzimy więc w obszar oceny, która jest istotną właściwością krytyki retorycznej.

Krytyk zajmujący się gatunkami może skorzystać z metody, w której wyróżnia się trzy ścieżki badania: opis (w celu ustalenia parametrów gatunkowych), uczestnictwo (w celu ustalenia, czy dany artefakt reprezentuje określony gatunek) i zastosowanie (w celu ustalenia, czy dany artefakt realizuje gatunek w sposób funkcjonalny i odpowiedni) (Foss 2009, 137-147).

W odróżnieniu od proponowanych metod, podejście krytyczno-retoryczne, które tu przedstawiam, dotyczy potencjału retorycznego gatunku jako narzędzia kształtowania wpływu. Metoda ta odnosi się po trosze do wymienionych ścieżek badania gatunku. Nie chodzi w niej jednak o zebranie własności gatunku i wskazanie jego cech dystynktywnych, ile o spojrzenie w głąb gatunku i określenie jego możliwości oddziaływania w procesach perswazji i identyfikacji z odbiorcami. Dociekania krytyczno-retoryczne podzielone zostały na cztery obszary, tak aby każdy z nich mógł być uważnie rozpoznany wedle podstawowej intencji poszukiwania tego, co w gatunku ma moc wpływania na perswazyjne kształtowanie przekazu. Podział przebiega wedle klucza czterech wymiarów, z których każdy obejmuje metodologicznie współgrające z sobą domeny znaczeń, w których mieszczą się narzędzia „mniejszego kalibru” charakterystyczne dla danego gatunku. Tak zwane narzędzia „mniejszego kalibru” mają własną moc oddziaływania i mogą reprezentować różne gatunki, np. typ argumentacji, wybrana topika, wybrane figury kontaktu z audytorium, typy amplifikacji (Barłowska 2008), ale odkrywając ich użycie w badanym gatunku, rozważamy jednocześnie specyfikę ich osadzenia właśnie w tej a nie innej konfiguracji, pomiędzy innymi narzędziami z repertuaru retorycznego i „osadzonymi” w tym miejscu.

Obszar poddany krytycznej analizie koncentruje się wokół kluczowych pytań: (1) o cel komunikowania uczestników gatunku, (2) o to, jakie jest tworzywo gatunku i jego kompozycja (3) o typowe dla gatunku osadzenie czasowo-przestrzenne, wreszcie (4) o to, czym gatunek jest w dyskursie i przez kogo może

być reprezentowany. Wskazane cztery strefy analizy gatunku są na tyle pojemne znaczeniowo, że można w nich zmieścić istotne dla analizy pytania o narzędzia szczegółowe mieszczące się w architektonice retoryki jako sztuki tworzenia wpływu. Analiza potencjału retorycznego gatunku odbywa się na bazie zebranej reprezentacji artefaktów o podobnych parametrach sytuacyjnych (jeśli chcemy ustalić istnienie gatunku) lub artefaktów określanych tą samą nazwą gatunkową.

2.1. Potencjał retoryczny gatunku w sferze dociekań komunikacyjno-teleologicznych

Gatunek jako narzędzie komunikowania jest tu rozpatrywany w wymiarze funkcjonalnym, jako zdolny do realizacji celów, dla których ukształtował się w powtarzalnych procesach komunikacji, typowych sytuacjach retorycznych. W tym wymiarze krytyce poddajmy hierarchię celów komunikacyjnych, które wpisane w gatunek jako narzędzie retoryczne realizowane są przez jego uczestników. Na tym etapie rozbioru gatunku ustalamy, czy jest to prosty gatunek mowy (Wierzbicka 1983): skarga, pochwała, obelga, czy złożony o charakterze interakcyjnym: rozmowa, negocjacje, webinarium (Frow 2006). Czy jest to gatunek używany w komunikacji specjalistycznej, np. gatunki w instytucjach, mediach, biznesie (Paré 2002). Czy jest to gatunek artystyczny: powieść, sonata, portret, które poza ekspresją estetyczną wszak również realizują cele komunikacyjne. Pytania dotyczą tu problemu projektowanych celów uczestników gatunku. Co mogą chcieć osiągnąć, wybierając ten właśnie a nie inny gatunek w danej sytuacji? Ilu jest uczestników gatunku, jakie są współzależności między nimi, kto ma wiodącą, a kto podrzędną rolę, o ile da się wskazać te różnice.

Decyzja mimowolna lub świadoma o wyborze gatunku wiąże się właśnie z potencjalnością realizacji własnych celów komunikacyjnych podmiotu, który gatunek wybiera. W gatunkach złożonych i wielopodmiotowych możemy badać wielokierunkowość celów przypisanych poszczególnym uczestnikom (np. w debacie, por. Budzyńska-Daca 2017). Badając potencjalność celów gatunkowych, należy pamiętać, że oprócz tych wpisanych w gatunek, każdy z uczestników może chcieć realizować własne cele, których nie ma w obrębie samej konstrukcji gatunku. Weźmy przykład politycznego wywiadu telewizyjnego. Typowa wiązka celów komunikacyjnych wzięta z literatury przedmiotu: dziennikarz chce zdobyć informacje; polityk chce przekonać odbiorców do swojego punktu widzenia, kreować pozytywny wizerunek własny, partii, instytucji, którą reprezentuje, wywołać określone odczucia odbiorców wobec siebie i reprezentowanej instytucji (Sobczak 2006, 61-63). Ale oprócz tego, każdy z uczestników, podejmując komunikację, przychodzi z własnymi celami, np. gość może chcieć w tym wywiadzie skompromitować swojego oponenta politycznego, a dziennikarz – osłabić notowania

polityka przed wyborami. Nie traktujemy tych celów jako gatunkowych, tj. priorytarnych dla jego realizacji. Ale nie możemy zaprzeczyć, że w szarej strefie potencjalności tego gatunku uczestnicy realizują własne zamiary komunikacyjne. Można je odkryć na poziomie analizy konkretnego artefaktu, wchodząc w obszar sytuacji retorycznej uczestników gatunku.

Na poziomie badania potencjału gatunku zakładamy modelowość jego użycia opartą na istnieniu audytorium powszechnego (uniwersalnego) (Perelman, Olbrechts-Tyteca 1969), czyli społecznego arbitra, który mógłby być reprezentowany przez większość rozsądnych ludzi. Do audytorium uniwersalnego odwołujemy się, gdy chcemy oprzeć ocenę retorycznego działania na intersubiektywnych kryteriach i potrzebujemy probierza odbioru. W tym przypadku, chcąc sprawdzić potencjał komunikacyjny gatunku, zakładamy, że poza doraźnymi sytuacjami, które kreują audytoria partykularne (implikowane), istnieje normatywizująca instancja audytorium powszechnego.

Perelman i Olbrechts-Tyteca sugerują, że audytorium partykularne podlega perswazji, podczas gdy audytorium uniwersalne, któremu przypisuje się obiektywizm i kompetencje, trzyma się swoich przekonań. Przyznają, że uniwersalne audytorium jest zarówno idealne – wcielenie tradycyjnego rozumu – jak i nierealne, ponieważ nie istnieje w rzeczywistości materialnej (Jarvis, Peters, Walther 2006). Retorzy mogą tworzyć konstrukt audytorium uniwersalnego, aby przekonać konkretną grupę odbiorców (która pod pewnymi, ale nie wszystkimi względami będzie przypominać audytorium uniwersalne), kierując się jej założeniami. Konstrukt audytorium uniwersalnego staje się przydatnym narzędziem do odróżniania rzetelnych argumentów, które ta grupa zaakceptowałaby, od nierzetelnych (pozornych rozumowań), które ta grupa by odrzuciła.

Audytorium powszechne jest w tej samej mierze przydatne w krytyce retorycznej jako instancja poświadczająca istnienie określonych standardów komunikowania. Powoływanie się na audytorium powszechne służy temu, aby zestandaryzować cele potencjalnych uczestników gatunku. Gdyby go nie było, opieralibyśmy się każdorazowo na jednostkowych sytuacjach, które przecież z uwagi na swą złożoność i wielość motywów angażujących mówców do działania nie pozwalałyby na tworzenie owego horyzontu oczekiwań po stronie uczestników gatunku. Audytorium powszechne jest zwornikiem teleologii gatunkowej.

Podsumowując: analiza potencjału retorycznego gatunku w wymiarze komunikacyjno-teleologicznym pozwala odpowiedzieć na pytanie, dlaczego jest wybierany w określonych sytuacjach, jakie cele pozwala osiągnąć uczestnikom i jak wyglądają relacje i zależności między uczestnikami.

2.2. Potencjał retoryczny gatunku w sferze dociekań kompozycyjno-stylistycznych

Krytyka gatunkowa skoncentrowana na tym wymiarze dotyczy sposobów manifestowania się *inventio* w materii przekazu, odkrywania typowych właściwości kompozycji i stylu analizowanych artefaktów. Punktem odniesienia dla krytyki retorycznej, archetypiczną kompozycją źródłową jest mowa (*oratio*) jako gatunek (Kennedy 1999, Barłowska 2020). Jakkolwiek z perspektywy nowej retoryki gatunki w sferze komunikacji przekraczają ramy pierwotnego podziału (*deliberativum, demonstrativum, iudicale*), trzon kompozycji retorycznej właściwy mowie w jej ideacyjnej postaci, może stanowić punkt odniesienia dla badań nad kompozycją wszystkich gatunków niezależnie od ich powinowactwa rodzajowego i obszaru komunikacyjnego.

Kompozycja jest w teorii retoryki elementem identyfikacji gatunkowej najlepiej zdiagnozowanym. Zwykle rozpoznajemy gatunki po ich cechach formalnych (Frye 1957, 245; Campbell, Jamieson 1978, 9-32). Nierzadko cechy kompozycyjne stanowiły główny, a czasem wystarczający element charakterystyki gatunku (Teslenko 2002, 321-340). Trzeba tu podkreślić, że *dispositio*, czyli „sztuka dzielenia dyskursu na części i włączania, pomijania lub porządkowania tych części zgodnie z potrzebami i sytuacją retora oraz ograniczeniami wybranego gatunku” (Fahnestock 2011, 50) traktowano jako źródło siły perswazji (*dynamis*) i wzmocnienia efektu argumentacyjnego już na początku kształtowania się teorii retorycznej. Dla Platona kompozycja była zarówno naturalną, jak i ważną cechą języka. Uważał, że dyskurs powinien być ułożony jak naturalna, żywa istota, posiadająca ciało z jego częściami składowymi (*Fajdros* 264C). Dla Arystotelesa najważniejsze były dwie części: postawienie tezy i przedstawienie dowodów (*pisteis*). Ale sama natura retoryki, jego zdaniem, wymaga co najmniej czterech elementów: *exordium* lub wprowadzenia (*prooimion*), zaawansowanej tezy (*prothesis*), dowodów (*pisteis*) i konkluzji (*epilogos*). Arystoteles zdał sobie sprawę, że odbiór określa zasadność, a zatem istotność argumentu. Aby więc audytorium mogło wydać pozytywny osąd, retor powinien ułożyć dyskurs w harmonii z mentalnością, a nawet oczekiwaniami swoich słuchaczy (Fahnestock 2011, 50). W późniejszych podręcznikach retoryki pojawiają się dodatkowe elementy *dispositio*. Przykładowo, u Kwintyliana znajdują się: 1. *prooemium* = *exordium*, 2. *narratio*, 3. *probatio*, 4. *refutatio*, 5. *peroratio*; natomiast u Martianusa Capelli: 1. *exordium*, 2. *narratio*, 3. *digressio*, 4. *propositio*, 5. *partitio*, 6. *argumentatio* (*confirmatio et reprehensio*), 7. *epilogus*. (za: Lausberg 2002, 155). Elementy te w konkretnych realizacjach gatunkowych mogą wystąpić w różnych porządkach. Swoiste gatunkowo są także możliwości stylistyczne, na które wpływają czynniki sytuacyjne rozpoznane na etapie *inventio*.

Kompozycyjno-stylistyczny wymiar gatunków manifestuje się w wielu kodach medialnych: mowie, piśmie, obrazie, dźwięku, ruchu. Nie ograniczamy się do tradycyjnego osadzenia retoryki w słowie jako nośniku sensu. Przejawy kompozycji: widzenie, tworzenie i działanie, są obecne zarówno w procesach, jak i produktach jako efektach tychże procesów. Gatunki są kategoriami żywego doświadczenia retorycznego, a doświadczenia retoryczne nie ograniczają się do pojedynczych trybów, dlatego też kategorie gatunkowe również pozostają multimodalne (Miller, Devitt, Gallagher 2018).

Jeśli weźmiemy jako przykłady gatunków debaty telewizyjne, fotoreportaże, protesty uliczne, pomniki, memy, selfie, uświadomimy sobie, że struktura kompozycyjno-stylistyczna każdego z nich to osobny konglomerat kodów i trybów ich wiązania. Każdy z tych gatunków jest narzędziem retorycznym skonstruowanym wedle innych zasad i przy użyciu innego zestawu elementów. Dlatego też, aby rozłożyć go na czynniki pierwsze, wymagane jest za każdym razem przygotowanie innego zestawu narzędzi analitycznych do odczytania odpowiednich kodów semiotycznych.

Tymczasem genologia retoryczna, czyli patrzenie na akty i artefakty komunikacyjne jako ukształtowane przez retoryczne narzędzia o określonym potencjale generowania wpływu komunikacyjnego, wymaga od krytyka zaangażowania do analizy kompozycji zestawu elementów z obszaru *dispositio*. Każdy z artefaktów widzianych z perspektywy retorycznej zawiera części tego właśnie zestawu, które w krytycznym badaniu należy zidentyfikować. Elementy inicjalne i finalne są komponentami o charakterze uniwersalnym. Retoryczna zasada organiczności wymaga zachowania harmonii w kompozycji gatunkowej. Poszukujemy elementów struktury kompozycyjnej odpowiadających propozycji, narracji, argumentacji, refutacji. Pytamy, które składniki gatunku mogłyby pełnić funkcje wymienionych części.

Dla struktury kompozycyjno-stylistycznej gatunków najważniejszą zasadą jest *decorum*, stosowność – standard tego, co pasuje i jest właściwe w dyskursie publicznym. Badając gatunek, poszukujemy dla niego reguł stosowności. Kiedy oceniamy artefakty, poszukujemy przejawów stosowności między tym, co typowe – gatunkowe – a indywidualną realizacją gatunku, sposobami dostrojenia wiedzy o gatunku z odczuwaną indywidualną sytuacją retoryczną.

Stosowność – najbardziej retoryczna z retorycznych idei, przenikająca koncepcje teoretyczne i praktyczne retoryki i retoryczności, określa istotną dla każdego gatunku równowagę elementów formalnych, strategicznych, estetycznych i etycznych (Beale 2011; Worsowicz 2013). Warto podkreślić, że dla Arystotelesa stosowność (*prepon*) jest przede wszystkim kwestią strategiczną, a nie estetyczną lub formalną – oznacza znalezienie sposobu lub stylu wypowiedzi, który będzie dla mówcy najlepszy w danych okolicznościach.

Wiedza o kompozycyjno-stylistycznym potencjale gatunku pochodzi z obserwacji reprezentantów gatunkowych. Potencjalność gatunku w tym względzie można określić w kategoriach zdolności do wariantyzacji lub, przeciwnie, wyrazistej formy, która nie tylko jest znakiem rozpoznawczym gatunku, np. haiku, sonet, ale jest też wymogiem dla potencjalnych użytkowników: jeśli chcesz go „użyć”, działaj ściśle według przepisanych procedur. Gatunki o wymogach proceduralnych dają użytkownikom poczucie pewności co do norm postępowania, poczucie bezpieczeństwa związane ze społecznie rozpoznawalnymi praktykami naśladowania schematu kompozycyjno-stylistycznego, lub – przeciwnie – mogą być dla uczestników gatunku źródłem obaw, w przypadku nieumiejętności naśladowania przyjętych praktyk gatunkowych. Niektóre gatunki opierają się na strukturze formatu, który jest rodzajem zadania do wypełnienia, niekiedy zobowiązaniem biznesowym (np. formaty rozrywkowe w telewizji). Mamy wówczas w strefie gatunkowości niejako naddany element kompozycyjno-stylistyczny, który determinuje tożsamość gatunku.

Podsumowując: analiza potencjału retorycznego w wymiarze kompozycyjno-stylistycznym pozwala zakreślić obszar możliwych wariantów użycia narzędzi retorycznych z niższego niż gatunek poziomu, specyfiki ich uporządkowania, typowych dla gatunku modalności i ich właściwości stylistycznych.

2.3. Potencjał retoryczny gatunku w sferze dociekań czasowo-przestrzennych

W wymiarze czasoprzestrzennym gatunku wyodrębnia się parametry, które stanowią ramy materialne i mentalne artefaktów. Zastanawiając się nad możliwościami użycia danego gatunku w środowisku komunikacyjnym, bierzemy pod uwagę, gdzie może być osadzony i kiedy zwykle był używany. Te dwa pytania ulegną rozwarstwieniu na szereg pytań szczegółowych przy głębszej refleksji nad użyciem gatunku i to zarówno w porządku czasowym, jak i przestrzennym.

Czas w retoryce ma szczególne znaczenie (Tardy 2009, 19). Ujmowany jest w dwóch wymiarach: czasu ilościowego (*chronos*) i jakościowego (*kairos*). *Kairos* jest jednym z podstawowych parametrów, słowem-kluczem do zrozumienia potencjału retoryki (Trapani, Maldonado 2018). Na jego znaczenie w mowie szczególny nacisk kładli sofisci, podkreślając wyjątkową moc (*dynamis*) słów wypowiedzianych w odpowiednim momencie i ich zdolność do generowania zmian poprzez ucieleśniony dyskurs (Kennedy 1963). Samo pojęcie poprzez swą wieloznaczność (Suton 2006) i uwikłanie w relacje z wieloma innymi pojęciami retorycznymi generuje różne możliwości interpretacyjne, także w obszarze krytyki gatunku.

Rozważając problem czasu w odniesieniu do gatunków, uwzględniłam obydwa typy parametrów, zarówno czas ilościowy, jaki i jakościowy. Proponuję wydzielić

kilka etapów realizacji gatunku, aby móc scharakteryzować jego specyficzne właściwości na kilku poziomach.

Czas sytuacji

Czas sytuacji można rozpatrywać w kontekście tradycji aktualizowania się gatunku wobec podobnych okoliczności. Powtarzające się warunki czasowe, w których zwykle pojawia się ten właśnie gatunek stanowią ramę czasu sytuacyjnego. Powtarzalność może być związana z obrzędowością, np. religijną, państwową, wpisywać się w rytuały dobrze znane społeczności, np. kazanie w czasie mszy, ulotka w czasie kampanii wyborczej. Może też być czasem jednostkowej sytuacji, która wywołuje konieczność włączenia gatunku do interakcji komunikacyjnej. Sytuacja retoryczna zwykle wiąże się z mówcą, od którego oczekuje się odpowiedniego zachowania wobec sprawy aktualnej wagi. W tych okolicznościach realizuje się *kairos* gatunku. Np. w czasie kampanii należy posłużyć się ulotką wyborczą, ale trzeba wiedzieć, w jakim momencie najlepiej jest ją rozpowszechnić.

Czas sytuacyjny jest wynikiem zaistnienia sprawy aktualnej wagi, np. konferencja prasowa po rezygnacji ze stanowiska członka rządu, ale może też być efektem reakcji podmiotu retorycznego, np. w gatunkach artystycznych. Ten sam gatunek może być zarówno wywołany potrzebami sytuacji, jak i potrzebami retora (Bitzer 1968, Vatz 1973). W czasie sytuacyjnym mogą pojawić się specjalne okoliczności, które będą wymagały odstąpienia od tradycyjnej formuły gatunku, co sprzyja tworzeniu się hybryd gatunkowych (Jamieson, Stromer-Galley 2006).

Czas tworzenia

Czas tworzenia jest czasem wykorzystania systemu retorycznego do stworzenia artefaktu i czasem strategii. W tej ramie czasowej ważny jest zarówno *chronos*, jak i *kairos* (Yates, Orlikowski 2002). *Chronos*, bo przygotowanie zajmuje czas, ale i *kairos*, bo projektując artefakt, należy przemyśleć strategiczność wyjątkowego dla sytuacji retorycznej momentu jego zaistnienia (O'Sullivan 1992, 93-94). Są gatunki, jak reklama, film, słuchowisko, gdzie istotna jest praca zespołu ludzi, którzy wspólnie działają na rzecz stworzenia dzieła – od pomysłu do gotowego artefaktu. Wymaga to zestrojenia wielu punktów widzenia, racji, wrażliwości i obowiązków związanych z realizacją produkcji. W zależności od podejścia, *kairos* w kompozycji może być rozumiany w sensie normatywnym, jako dopasowanie się do tego, co stosowne w danej sytuacji, albo jako otwarta zasada tworzenia znaczenia w języku jako procesie ciągłego dostosowywania się i kreowania teraźniejszości (White 1987, 14).

Czas tworzenia będzie miał zgoła inny charakter w przypadku gatunków mowy, które są powoływane w sposób spontaniczny w interakcji, mają charakter ulotny,

gdzie aspekt *inventio* wydaje się zredukowany do *actio*. W bezpośredniej, niezaprojektowanej wcześniej interakcji mówimy bez przygotowania, a więc wybieramy „przetarte, elokucyjne ścieżki”. Czas na ocenę sytuacji jest bardzo krótki, dlatego „bierzemy” tradycyjnie stosowane gatunki, których *inventio* zostało już wcześniej przysposobione do użytku w tradycyjnym podziale i wysłowieniu (*dispositio* i *elocutio*). Nasza pamięć gatunków potrafi te proste schematy odtworzyć natychmiast – wywołać w odpowiednim momencie (*kairos*) i użyć w przeznaczonym do tego czasie (*chronos*). Czas tworzenia jest więc w takich sytuacjach zredukowany do odtworzenia, wypełnienia słowami albo działaniem rozpoznanych uprzednio gatunków.

Czas interakcji

Czas interakcji jest czasem prezentacji przekazu w danym gatunku. Nie zawsze jest to czas tożsamy z czasem odbioru. W zależności od gatunku może nastąpić interakcja albo ekspozycja czy prezentacja; jest to czas, gdy artefakt styka się ze swoim odbiorcą albo jest na niego gotowy. W przypadku gatunków dialogowych, np. dyskusji, kłótni, pogawędki gatunek realizuje się w trakcie spotkania i powstaje w wyniku wspólnego uczestnictwa w zdarzeniu.

Interakcja może mieć też formę czytania, słuchania, oglądania zależnie od typu artefaktu. Kontakt z artefaktem (zaktualizowanym gatunkiem) może odbywać się na prawach uczestników gatunku albo na prawach odbiorców (czas odbioru). W przypadku powieści czytanie jest formą uczestnictwa w gatunku w czasie, który jest czasem odbiorcy; w przypadku koncertu skrzypcowego w sali koncertowej odbiór jest uczestnictwem w interakcji, w dzianiu się realizacji gatunkowej; w przypadku, gdy ten sam koncert odtwarzany jest w radiu, odbiór jest słuchaniem, którego czas nie przynależy już do twórcy przekazu; w przypadku muralu – czas interakcji jest tożsamy z czasem ekspozycji – tak długo jak mural pozostaje na ścianie.

Czas interakcji (ekspozycji) jest czasem potencjalnej lub rzeczywistej konfrontacji realizacji gatunkowej z audytorium, czy to poprzez stworzone artefakty gotowe już do odbioru, czy to poprzez bezpośredni kontakt uczestników i odbiorców.

Czas w tekście/ artefakcie

W klasycznej genologii retorycznej występuje podział czasów, których dotyczy argumentacja w mowie. I tak: gatunki o rodowodzie sądowym korzystają z czasu przeszłego, gatunki o rodowodzie deliberatywnym z czasu przyszłego, a gatunki o rodowodzie epideiktycznym z czasu teraźniejszego (Retoryka 1358b, 1359a). Wiąże się to z materiał sprawy i celem ogólnym gatunków w poszczególnych paradigmatkach dyskursywnych. Poza czasem chronologicznym każdy z gatunków

zawiera potencjał czasu kairotycznego. „Teraz” w tekście mowy zawiera bodziec do działania, impuls do zmiany myślenia, rewizji postawy, sygnał do afirmacji dotychczasowej postawy. Potencjalne „teraz”, które wpisane jest w przekaz artefaktu, indywidualny odbiorca odczytuje w zależności od tego, w jakim miejscu i czasie wobec problemu się znajduje. Martin Luther King, który mówi przed pomnikiem Lincolna do zebranych tłumów „teraz jest ten czas” aktualizuje potencjał *kairos*, podobnie jak prezydent Wołodymyr Załeński, który mówi do polityków zagranicznych w ich parlamentach: „broni potrzebujemy teraz”, „sankcje powinny być nałożone teraz” – za kilka miesięcy będzie za późno. Retoryczne „teraz” ucieleśnia się w aktach i artefaktach perswazyjnych w rozmaity sposób. Gatunki do celów perswazyjnych ów potencjał czasu sugerującego niezwłoczność działania mają wpisany w struktury inwencyjno-stylistyczne.

Czas odbioru

Współczesna retoryka uaktywniła odbiorcę, dlatego do rozważań o czasie i przestrzeni należy włączyć analizę aktywności odbiorcy. Czas odbioru uzależniony jest zarówno od czynników sytuacyjnych, jak i aktualizacji gatunku w postaci właściwej jego specyfice modalnej. Może być długi (powieść, film fabularny), gdzie artefakt nie traci na aktualności, można do niego wracać wielokrotnie lub krótki (ulotka, obwieszczenie), gdzie treść przekazu odnosi się do wybranego momentu czasoprzestrzeni.

Czas odbioru zmienia się, gdy przekaz staje się zapośredniczony medialnie. Wówczas odbiorca może decydować o tym czy, kiedy i jak często będzie odbierał przekaz. Świadoma recepcja może być również odbiorem kairycznym, zaprojektowanym dla najlepszego czasu. Nie było to możliwe w takiej samej mierze przed erą cyfrową. Odbiór przekazów telewizyjnych mógł być możliwy tylko wówczas, gdy zaplanował to „uczestnik gatunku” (w tym przypadku nadawca telewizyjny). Czas odbioru jest czasem, który audytorium przeznacza na uczestnictwo w interakcji z przekazem. Współczesne myślenie o artefaktach retorycznych nie ogranicza ich sfery oddziaływania tylko do aktualności. Nawet teksty o celach doraźnych mogą liczyć na życie wieczne, jeśli były na tyle interesujące, znaczące czy piękne, aby wejść do kanonu, np. antologie wielkich mów.

O czasie odbioru można mówić też w kategorii recepcji archiwaliów. Wszystkie napisane albo nagrane artefakty mogą być czytane, oglądane, słuchane przez odbiorców, którzy nie byli projektowani jako odbiorcy prymarni. Np. czytanie ulotek wyborczych sprzed lat może być dla czytelnika interesujące w sensie badawczym. Będzie mógł porównać, jak zmienia się dyskurs przedwyborczy, jakie były potrzeby obywateli, jak starano się przekonywać do głosowania, do uczestnictwa w wyborach.

Przestrzenność gatunku

Ten obszar krytyki opisuje sytuacyjność gatunku zarówno w sensie fizycznym, technicznym, jak i metaforycznym. Przestrzenie gatunku to miejsce interakcji, ale też miejsce, które poprzez gatunek jest wykreowane. Inaczej opisujemy przestrzeń gatunku dostępną w bezpośrednim odbiorze, inaczej przestrzeń gatunków zapośredniczonych medialnie, która wymaga wielowarstwowej analizy z uwagi na transformacje o charakterze ontologicznym zachodzące w procesie jego aktualizacji.

Przestrzeń związana jest z sytuacją retoryczną, która stwarza potrzebę zaistnienia gatunku, jest zaczynem aktu retorycznego (Bitzer 1968) lub, przyjmując inną perspektywę, jest efektem uprzednich działań podmiotu retorycznego, który współkreuje sytuacyjność, aby móc w niej działać (Vatz 1973). Wiele gatunków ma niejako wpisane warunki przestrzenne w swoje DNA. Gatunki w instytucjach, w mediach, gatunki artystyczne, polityczne, biznesowe sytuują się w określonych przestrzeniach jako środowiskach dla nich naturalnych. Dla krytyki retorycznej istotne jest zarówno to, jak przestrzeń kształtuje gatunek, ale także to, w jaki sposób potencjalna i aktualna realizacja gatunku wpływa na przestrzeń fizyczną i symboliczną, a także to, jaka jest przestrzeń wewnątrz gatunku (zarówno fizyczna, jak i mentalna).

Pytania o przestrzeń będą więc zróżnicowane i uzależnione od typu gatunku, jego złożoności, wielości podmiotów, które w nim uczestniczą, możliwości interakcji wewnątrz gatunku i odbioru zapośredniczonego medialnie. Propozycja podziału przestrzeni w przypadku gatunku medialnego została przedstawiona na przykładzie debaty przedwyborczej (Budzyńska-Daca 2015, 311-345). Wskazano na przestrzeń spotkania (wybraną), interakcji (ukształtowaną), obrazu (stransformowaną) i odbioru (percypowaną). Podział ten pozwolił poprzez wyodrębnienie poszczególnych etapów procesu twórczego pokazać symboliczne i celowe konstruowanie przestrzeni dla aktu retorycznego, a także zbadać aktywność podmiotów w tych przestrzeniach działających (Nabiałek 2021).

Podsumowując: analiza potencjału retorycznego w wymiarze czasowo-prze-strzennym pozwala sięgnąć w głąb procesów realizacji gatunkowych, odsłonić następujące po sobie etapy tworzenia i dostrajania badanych artefaktów do warunków, w których mają się pojawić.

2.4. Potencjał retoryczny gatunku w sferze dociekań dyskursywno-podmiotowych

Krytyka w wymiarze dyskursywno-podmiotowym (pierwotnie nazwany wymiarem społeczno-antropologicznym; Budzyńska-Daca 2017, 2019) wymaga przyjęcia perspektywy antropologicznej i społecznej w badaniu gatunku. Kluczowe pytanie: czym jest gatunek?, które patronuje refleksji genologicznej

nad jednostkowymi bytami, należy zastąpić pytaniem – czyj jest gatunek (w dyskursie)? Kto otwiera/inicjuje komunikację w gatunku, ale zarazem kto zwykle odbiera przekaz tak, a nie inaczej stypizowany gatunkowo? Pytanie: czyj jest gatunek? można postawić zarówno w przestrzeni gatunków użytkowych, jak i artystycznych, a także w przestrzeni codziennej komunikacji.

Gatunki nie są niczyje. Tym różnią się od innych narzędzi retorycznych o prostej strukturze: figur, tropów, elementów kompozycji, argumentów, których potencjał użycia ma charakter uniwersalny. Każdy podmiot formułujący wypowiedź, abstrahując od jej gatunku, posługuje się narzędziami z poziomu podstawowego struktury retoryki w sposób, jaki uzna za stosowny i funkcjonalny w danych okolicznościach. W przypadku gatunków, czyli repertuaru narzędzi średniego poziomu (Miller, Devitt, Gallagher 2018), ów potencjał daje się zróżnicować podmiotowo-dyskursywnie. Rzecz jasna, istnieją gatunki proste o uniwersalnym potencjale: email, sms, pozdrowienie, piosenka, których funkcjonalność nie wymaga istotnych kompetencji komunikacyjnych (poza znajomością obsługi urządzeń elektronicznych w przypadku pierwszych dwóch wymienionych). Są też takie, których potencjał realizują jedynie podmioty o określonych społeczno-antropologicznych właściwościach, np. orędzie do narodu. Gdyby przyjąć tezę o uniwersalnym potencjale gatunków, mógłby je wygłosić każdy, kto zna język i potrafi nim władać. Dla badań lingwistycznych problem ten może nie być istotny, dla badań retorycznych ma kluczowe znaczenie. Zdajemy sobie sprawę, że gatunek ten do realizacji potrzebuje podmiotu retorycznego, który zapewni przekazowi wiarygodność i że gatunek ten nie mógłby być zrealizowany przez kogokolwiek.

Istotne staje się w tym kontekście pytanie, czy to gatunek rządzi zachowaniem jego uczestnika czy na odwrót? To istotna kwestia do rozstrzygnięcia w obszarze dyskursywno-podmiotowym i jedno z istotnych pytań genealogii retorycznej. Wydaje się, że rozwiązanie tego problemu wymaga wzięcia pod uwagę obydwu opcji: że to gatunek kształtuje zachowanie podmiotu, i (opcja druga), że to podmiot wybiera gatunek i dostraja go do potrzeb sytuacji. Wydaje się, że niemożliwe byłoby przyjęcie rozstrzygnięcia uniwersalnego w tej mierze. Weźmy na przykład gatunki w instytucjach: szkole, banku, urzędzie gminy (Bazerman 1997). Gatunki regulują życie instytucji, sposób, w jaki przebiega komunikacja wewnątrz (między jej pracownikami) i na zewnątrz (między jej pracownikami a osobami zaangażowanymi w realizowane przez nią społeczne czy publiczne zadania i funkcje). (zob. Schryer 2000, Smart 2006). Gatunki więc kształtują zachowania komunikujących się podmiotów, są narzędziami władzy (Bourdieu 1991; Schryer 2002, 84). Inaczej zgoła jest na wolnym rynku idei artystycznych, gdzie procesy naśladownictwa (*imitatio*) gatunków występują z procesami współzawodnictwa (*emulatio*) w tworzeniu nowych, różnych od utrwalonych w tradycji sposobów

komunikowania ekspresji twórczej albo wręcz z programową „antygatunkowością” (Maingueneau 2015, Ostaszewska, Cudak 2007 – tu przedruki: Balcerzan 2007, 115-136; Balbus 2007, 156-171). Także gatunek wyjęty z ram instytucji otwiera się na potencjalność przekształceń, stając się już nie narzędziem do osiągnięcia celów, ale narzędziem w postaci półgotowej do przekształceń właściwych inwencji twórczej komunikujących się podmiotów.

W tym wymiarze retorycznego badania istotne jest napięcie między trzema filarami perswazji: etosem, logosem i patosem (Retoryka 1356a). Etos, który potencjalnie może/powinien być realizowany w gatunku (np. gatunki władzy: orędzie do narodu, otwieranie konferencji naukowej, apel o wsparcie potrzebujących), wymaga stworzenia konstrukcji, która będzie w stanie unieść ciężar przekazu (logos), kierowanego do audytorium wyposażonego w potencjał odbiorczy, reaktywność wolitywno-emocjonalną (patos). Metaforę trzech filarów (źródeł) perswazji właściwiej byłoby zastąpić metaforą trzech impulsów, centrów energetycznych, z uwagi na dynamiczny charakter współzależności arystotelesowskiej triady.

Badając potencjał gatunku, możemy identyfikować: (1) etos retoryczny – typ wiarygodności właściwy do realizacji celów komunikacyjnych (profil etosowy uczestnika gatunku), (2) logos retoryczny – typ dyskursu reprezentowany przez gatunek (dyskursywne osadzenie gatunku), (3) patos retoryczny – horyzont oczekiwań społecznych, który wiąże się z uformowanym gatunkowo przekazem (profil audytorium implikowanego vs rzeczywistego).

Potencjał retoryczny gatunku to także wiedza o jego działaniu, której sobie nie uświadamiamy jako użytkownicy, a której poznanie pozwala poszerzać pole własnych kompetencji komunikacyjnych, ale także granice samych gatunków. Udział w konkursie dla doktorantów *Three Minute Thesis* obliguje uczestników do zachowania zwięzłości, precyzji i treściowości wypowiedzi, która trwa zaledwie trzy minuty. Praktykowanie tego gatunku (przygotowania do konkursu, wielokrotny udział w podobnych konkursach) może mieć wpływ na rozwój kompetencji retorycznych mówcy w innych formach prezentacji dorobku naukowego, a także na podejście do myślenia o własnym projekcie naukowym – o tym, czy jego efekty będą miały społeczny rezonans. Warsztaty z debat i negocjacji w programie uniwersyteckiego kształcenia retoryki uświadamiają ich uczestnikom, jakie predyspozycje komunikacyjne posiadają. Czy łatwiej wchodzi w interakcje argumentacyjne oparte na schemacie konfrontacji czy kooperacji? Gdy poeta, eseista i dramaturg staje się politykiem (przypadek Václava Havla), to jaki wpływ dotychczasowa praktyka literacka wywiera na jego przemówienia polityczne? (Kraus 1992). Co wprowadzenie nowych gatunków w obszar jego publicznych wypowiedzi zmienia w nim samego jako twórcy, co zmienia w gatunkach, które zaczął uprawiać jako polityk? Podobne pytania można postawić, badając gatunkowość w tym wymiarze krytyki.

Podsumowując: analiza potencjału retorycznego gatunku w wymiarze dyskursywno-podmiotowym pozwala osadzić gatunek w przestrzeni społecznej, ocenić oczekiwania audytoriów wobec uczestników gatunku i na odwrót – oczekiwania podmiotów twórczych wobec audytoriów, ponadto oszacować typowy układ czynników perswazyjnych: specyfikę etosową „mówców” i stosowną do oczekiwań odbiorczych prezentację treści.

3. Podsumowanie

Potencjał retoryczny gatunku został przedstawiony jako zdolność narzędzia do generowania zmian i osiągnięcia celów komunikacyjnych. Jego badanie jest istotne z punktu widzenia wiedzy o gatunkach, mechanizmach ich działania, funkcjonalności komunikacji, opisu dyskursów, działania instytucji, w których ramach żyją ekosystemy gatunków. Specyfikę potencjału danego gatunku można określić, uwzględniając cele komunikacyjne uczestników, czas i przestrzeń, w których tworzony jest artefakt, jego specyficzne zdolności do formowania przekazu i społeczne oczekiwania wobec podmiotowych realizacji.

Krytyka retoryczna może obejmować badanie potencjału dowolnego gatunku lub ocenę konkretnych artefaktów przez pryzmat ich gatunkowości. Analiza potencjału gatunku opiera się na zebranych artefaktach reprezentujących gatunek i krytycznym rozpatrzeniu jego (1) komunikacyjno-teleologicznych uwarunkowań, (2) kompozycyjno-stylistycznych prawidłowości, (3) czasowo-przestrzennych zależności i (4) dyskursywno-podmiotowych oczekiwań.

Bibliografia

- Antczak Frederick J., Eberly Rosa A., Winterowd W. Ross.** 2006. “Composition”. W: *Encyclopedia of Rhetoric*, T. O. Sloane (red.). Oksford: Oxford University Press.
- Artemeva Natasha, Freedman Aviva.** 2015. *Genre studies around the globe beyond the three traditions*. Bloomington, IN: Trafford.
- Artemeva Natasha.** 2004. “Key Concepts in Rhetorical Genre Studies: An Overview”, *Technostyle*, 20(1): 3–38.
- Arystoteles.** 2022. *Retoryka. Retoryka dla Aleksandra. Poetyka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bachtin Michaił.** 1986. *Estetyka twórczości słownej*, przeł. D. Ulicka, oprac. E. Czaplejewicz. Warszawa: PIW.
- Balcerzan Edward.** 2007. „Sytuacja gatunków”. W *Polska genologia literacka*, D. Ostaszewska, R. Cudak (red.), 114–136. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Balcerzan Edward.** 2007a. „W stronę genologii multimedialnej”. W *Polska genologia literacka*, D. Ostaszewska, R. Cudak (red.), 269–297. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Barłowska Maria.** 2008. „Amplifikacja retoryczna”. W *Retoryka*, M. Barłowska, A. Budzyńska-Daca, P. Wilczek (red.), 98–115. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

- Barłowska Maria.** 2020. „Mowy „przy oddawaniu”, czyli o możliwych powinowactwach retorycznych gatunków”. *Śląskie Studia Polonistyczne*, 2 (16). DOI: <https://doi.org/10.31261/SSP.2020.16.06>
- Bawarshi Anis S., Reif M.J.** 2010. *Genre: An Introduction to History, Theory, Research, and Pedagogy*. Anderson, SC: Parlor Press and WAC Clearinghouse.
- Bazerman Charles.** 1997. “The life of genres, the life in the classroom”. W *Genre and writing: Issues, arguments, alternatives*, W. Bishop I H. Ostrom (red.), 19–26. Portsmouth, NH: Boynton/Cook.
- Beale Walter H.** 2011. “Decorum”. W *Encyclopedia of Rhetoric and Composition. Communication from Ancient Times to the Information Age*, T. Enos (red.). Londyn: Routledge.
- Bendrat Anna.** 2016. *Mowa jest złotem. Amerykański prezydent i retoryka*. Warszawa: IBL.
- Bitzer Lloyd. F.** 1968. “The Rhetorical Situation”, *Philosophy and Rhetoric*, 1: 1–14.
- Black Edwin.** 1978. *Rhetorical Criticism: A Study in Method*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Black Edwin.** 1980. “A Note on Theory and Practice in Rhetorical Criticism”. *Western Journal of Speech Communication* 44: 331–336.
- Bolecki Włodzimierz, Opacki Ireneusz,** (red.). 2000. *Genologia dzisiaj: praca zbiorowa*. Warszawa: IBL.
- Bourdieu Pierre.** 1991. *Language and symbolic power*. Cambridge: Harvard University Press.
- Budzyńska-Daca Agnieszka.** 2015. *Retoryka debaty. Wielkie debaty przedwyborcze 1995-2010*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Budzyńska-Daca Agnieszka.** 2017. „Retoryka i jej narzędzia. Refleksja genologiczna”. W *Powinowactwa retoryki*, B. Sobczak (red.), 41-55. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Budzyńska-Daca Agnieszka.** 2020. „Współczesna genologia retoryczna wobec tradycji klasycznej – wybrane zagadnienia”. W *Dialog z Tradycją Tom VIII: Dziedzictwo antyczne i biblijne dziś*, M. Puda-Blokesz i M. Ryszka-Kurczab (red.), 137-163. Kraków: Collegium Columbinum.
- Campbell Karlyn, Kohrs i Jamieson, Kathleen Hall.** 1978. “Form and genre in rhetorical criticism: An introduction”. W *Form and genre: Shaping rhetorical action*, K.K. Campbell, K.H. Jamieson (red.), 9–32. Falls Church, VA: Speech Communication Association.
- Cudak Romuald** (red.). 2009. *Polska genologia: gatunek w literaturze współczesnej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Fahnestock, Jeanne.** 2011. “Arrangement”. W *Encyclopedia of Rhetoric and Composition. Communication from Ancient Times to the Information Age*, T. Enos (red.). Londyn: Routledge.
- Foss Sonja.** 2009. *Rhetorical criticism. Exploration and Practice*. Long Grove, IL: Waveland Press.
- Fras Janina.** 2005. *Komunikacja polityczna. Wybrane zagadnienia gatunków i języka wypowiedzi*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Fras Janina.** 2012. „Podejście genologiczne do jednostek i typów wypowiedzi w mediach”. W *Quo vaditis? Interdyscyplinarne horyzonty nauk o mediach*, T. Gackowski (red.), 121–148. Warszawa: Wydawnictwa UW.
- Fras Janina.** 2013. *O typologii wypowiedzi medialnych i dziennikarskich*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Frow John.** 2006. *Genre*, Londyn i Nowy Jork: Routledge.
- Garver Eugene.** 2009. “Aristotle on the Kinds of Rhetoric”, *Rhetorica: A Journal of the History of Rhetoric*, (27)1: 1–18.
- Grzmil-Tylutki Halina.** 2007. *Gatunek w świetle francuskiej teorii dyskursu*. Kraków: Universitas.
- Jamieson Kathleen H.** 1973. “Generic Constraints and the Rhetorical Situation”, *Philosophy & Rhetoric*, (6) 3: 166–168.

- Jamieson Kathleen H., Stromer-Galley J.** 2006. "Hybrid genres". W *Encyclopedia of Rhetoric*, T.O. Sloane (red.). Oksford: Oxford University Press.
- Jarvis Sharon E. i Peters John Durham, Walther Joseph B.** 2006. "Audience". W *Encyclopedia of Rhetoric*, T.O. Sloane (red.). Oksford: Oxford University Press.
- Jauss Hans Robert.** 1972. „Historia literatury jako wyzwanie rzucone nauce o literaturze (fragmenty)”. *Pamiętnik Literacki* (63)4: 271-307.
- Jolliffe David A.** 2011. "Genre". W *Encyclopedia of Rhetoric and Composition. Communication from Ancient Times to the Information Age*, T. Enos (red.). Londyn: Routledge.
- Kennedy George A.** 1999. *Classical Rhetoric & Its Christian & Secular Tradition from Ancient to Modern Times*. Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press.
- Kennedy George A.** 1963. *The Art Of Persuasion In Greece*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Kennedy George.** 1992. "A Hoot in the Dark: The Evolution of General Rhetoric", *Philosophy & Rhetoric*, (25)1: 1-21.
- Kinneavy James L.** 1986. "Kairos: A Neglected Concept in Classical Rhetoric." W *Rhetoric and Praxis: The Contribution of Classical Rhetoric to Practical Reasoning*, J. Dietz Moss (red.), 79–105. Washington, DC: Catholic University of America Press.
- Kraus Jiří.** 1992. "Promeny recnického stylu v češtině", *Slovo a slovesnost*, 53(1): 1–9.
- Krzywy Roman.** 2014. *Poezja staropolska wobec genologii retorycznej. Wprowadzenie do problematyki*. Warszawa: Wydawnictwo Wydziału Polonistyki UW.
- Lausberg Heinrich.** 2002. *Retoryka literacka. Podstawy wiedzy o literaturze*, przekł., oprac. i wstęp A. Gorzkowski. Bydgoszcz: Homini.
- Lukowska Aleksandra.** 2020. „Retoryka współczesnego teatru improwizowanego. Krytyka gatunkowa formatu Harold”. *Res Rhetorica* 7 (3): 158-184. DOI: <https://doi.org/10.29107/rr2020.3.11>
- Mangueneau Dominique.** 2015. *Dyskurs literacki. Pantropia i scena wypowiedzenia*, przeł. H. Konicka. Warszawa: IBL.
- Miller Carolyn R, Devitt Amy J., Gallagher Victoria J.** 2018. "Genre: Permanence and Change", *Rhetoric Society Quarterly*, (48) 3: 269-277. <https://doi.org/10.1080/02773945.2018.1454194>
- Miller Carolyn.** 1994. "Genre as social action". W *Genre and the new rhetoric*, A. Freedman, P. Medway (red.), 23–42. Londyn: Taylor & Francis.
- Nabiałek Zuzanna.** 2021. *Widorecenzje filmów i seriali w serwisie YouTube z perspektywy retorycznej krytyki gatunkowej*. Warszawa: Wydawnictwo Wydziału Polonistyki UW.
- Narecki Krzysztof** (red.). 1994. „Słownik terminów arystotelesowskich”. W *Arystoteles. Dzieła wszystkie*, t. 7. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Northrop Frye.** 1957. *Anatomy of Criticism Four Essays*. Princeton University Press.
- Ostaszewska Danuta i Cudak Romuald** (red.). 2007. *Polska genologia literacka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Ostaszewska Danuta, Cudak Romuald** (red.). 2008. *Polska genologia lingwistyczna*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Ostaszewska Danuta, Przyklenk Joanna** (red.). 2011. *Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. 4. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Ostaszewska Danuta, Przyklenk Joanna** (red.). 2015. *Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. 5. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Ostaszewska Danuta** (red.). 2000. *Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. 1, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Ostaszewska Danuta** (red.). 2004. *Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. 2. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

- Ostaszewska Danuta** (red.). 2007. *Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. 3. Katowice: Wydawnictwo Gnome.
- O'Sullivan Neil**. 1992. *Alcidamas, Aristophanes and the Beginnings of Greek Stylistic Theory*. Stuttgart: Franz Steiner.
- Paré Anthony**. 2002. "Genre and identity: Individuals, institutions, and ideology". W *The rhetoric and ideology of genre*, R. Coe, L. Lingard, T. Teslenko (red.), 57–71. Cresskill, NJ: Hampton Press.
- Pepe Cristina**. 2013. *The Genres of Rhetorical Speeches in Greek and Roman Antiquity*. Boston: Leiden.
- Schryer Catherine F.** 2002. "Genre and power: A chronotopic analysis". W *The rhetoric and ideology of genre*, R. Coe, L. Lingard i T. Teslenko (red.). Cresskill, NJ: Hampton Press.
- Schryer Catherine F.** 2000. "Walking a fine line: Writing negative letters in an insurance company". *Journal of Business and Technical Communication*, 14 (4): 445-497.
- Smart Graham**. 2006. *Writing the economy: Activity, genre, and technology in the world of banking*. Londyn: Equinox.
- Sobczak Barbara**. 2006. *Wywiad telewizyjny na żywo. Charakterystyka gatunku*. Poznań: Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”.
- Sutton Jane**. 2006. "Kairos". W *Encyclopedia of Rhetoric*, T. O. Sloane (red.). Oksford: Oxford University Press.
- Swales John M.** 1990. *Genre analysis. English in academic and research settings*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Tardy Christine**. 2009. *Building genre knowledge*. West Lafayette, IN: Parlor Press.
- Teslenko Tatiana**. 2002. "Ideology and genre: Heteroglossia of Soviet Genre Theories". W *The rhetoric and ideology of genre*, R. Coe, L. Lingard, T. Teslenko (red.). Cresskill, NJ: Hampton Press.
- Trapani William C., Maldonado Chandra A.** 2018. "Kairos: On the Limits to Our (Rhetorical) Situation", *Rhetoric Society Quarterly*, (25) 1: 1-21.
- Vatz R.E.** 1973. "The Myth of the Rhetorical Situation", *Philosophy and Rhetoric*, 6: 154–161.
- Wenzel Joseph W.** 1992. „Perspectives on argument”. W *Readings in argumentation*, W.L. Benoit, D. Hample I P.J. Benoit (red.). 121-143. New York: Foris (Walter de Gruyter).
- White Eric Charles**. 1987. *Kaironomia: On the Will-to-Invent*. Ithaca, NJ: Cornell University Press.
- Wierzbicka Anna**. 1983. „Genry mowy”. W *Tekst i zdanie*, T. Dobrzyńska, E. Janus (red.).125-137. Wrocław: Ossolineum.
- Witosz Bożena**. 2005. *Genologia lingwistyczna. Zarys problematyki*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Wojtak Maria**. 2019. *Wprowadzenie do genologii*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Wolny-Zmorzyński Kazimierz, Andrzej Kaliszewski, Wojciech Furman**, red. 2006. *Gatunki dziennikarskie. Teoria, praktyka, język*. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Wolny-Zmorzyński Kazimierz, Jędrzej Morawiecki, Paweł Urbaniak**, (red.) 2017. *Gatunki dziennikarskie w Europie. Wstęp do genologii porównawczej*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Worsowicz Monika**. 2013. *O „duchu stosowności”. Teoria retoryczna a współczesna praktyka medialna*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Yates Joanne, Orlikowski Wanda**. 2002. "Genre systems: Chronos and kairos in communicative interaction". W *The rhetoric and ideology of genre*, R. Coe, L. Lingard, T. Teslenko (red.), 103–121. Cresskill, NJ: Hampton Press.